

Gyulaiék hatalma még sokáig, két évtizeden át töretlenül látszott. Ő maga arra sem akart emlékezni, hogy valaha is látta Komjáthy Jenőt (1880-ban, tanári alapvizsgáján egzaminálta). 1888-ban Lévay József és Imre Sándor bírálta a Kisfaludy Társaság megbízásából Reviczky második kötetét, a *MAGÁNY*-t. Noha kiadhatónak ítélték, mégis, mintha Petőfi konzervatív támadóit hallanánk: Lévay kárhóztatta a kötet címet, a perditatémát, bírálta az asszonáncok minőségét, hogy végül leszögezhesse: „...jóltevőnek, fölemelőnek, a lelket erősítőnek nem tarthatni”. Imre Sándor a „mindennapi gondolatok, közhelyek” költőjének tartotta Reviczkyt, elítélte „közönséges nyelvezet”-ét, „magvatlan styl”-jét, és az akkor már halálosan tüdőbeteg szerzőt az érett férfikor elmélyülő tendenciájával biztatta. Nemzeti klasszicizmus az egyik, „*kozmpolita klasszicizmus*” a másik oldalon. (Ez utóbbi, ironikus meghatározást Szili József alkalmazta a népnemzeti iskola által kirekesztett, maradandót alkotókra.)

Ady Endre feltartóztathatatlan, új nemzedékváltása nem is történhetett meg másképp, mint e viszony tisztázásával, a hagyomány tagadásával. Őt Nagyváradon órákon át győzködték Juhász Gyula és más barátai, hogy Arany – egyáltalán költő volt: „*És ha ezerszer kiátkoznak, én mégsem tartom másnak Aranyt, mint a kádenciázó magyar falusi nótárius fejlett típusának.*” (IGNOTUS KÖNYVE, 1906.) Újabb öt esztendőnek kellett eltelnie a feltételes, megengedő mondatokig: „...*talán halálomig egészen megtérek én is Aranyhoz. Ha majd Arany nem lesz elég tápláló az élősdieknek, végre majd azoké is lehet, akiket eddig elkergettek tőle*” (STRÓFÁK BUDA HALÁLÁRÓL, 1911). De ez már a „*kettészakadt magyar irodalom*” (Schöpflin Aladár) története.

Császtvay Tünde

A HÍM VERÉB ÉS A PILLANGÓ

Az akadémikus és az erotikus irodalom harca a XIX. század utolsó harmadában

1879 egyik téli estéjén tíz óra tájt komoly dolgok történtek a „Tatá”-nál. Négy fiatalember véres ultimátumot fogalmazott meg. A formai szempontból is kifogástalan perirat szövege – mely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában olvasható – a következő:

„*Felolvastatván Dolinay Gyula hátirata, melyben megtagadja a csilinder bort, megbotránkozásal fogadtatik, s határozatban egyhangúlag, hogy a »szomjazók« kérelme megvitatván, ha ismét tagadó válasz érkeznék »fel«, a tagok ünnepélyesen és komolyan köteleznék magukat, a »Hasznos Mulattató« és a »Kis Kurvák Lapjába« többé soha sem írni, azon indoklással[,] mert Dolinay Gyula eljárása nekünk sem nem »hasznos«, sem nem »mulattató«*

Reviczky Gyula
Komjáthy Jenő
Aradi József
Mikszáth Kálmán.”

Megkockáztatom, hogy Mikszáth, a jogi okirat feltételezett szerzője – aki egyébként *Az Örökös Völegény*¹ című elbeszélésében adta rendkívül plasztikus rajzát a Tátának –, valamint három, meggondolatlanul fiatal író társa joggal háborgott és nyúlt a jogvédelem utolsó kínáló eszközhöz. Dolinay Gyula, a *Hasznos Mulattató* és a *Lányok Lapjának* szerkesztője ugyanis, aki jó szimattal – kivárva barátai anyagi kiszolgáltatottságának végső pontját – költő- és író társai verseit, írásait ötösével, tízesével nyomott áron vásárolta meg lapjai számára, meglehetősen cinikussággal (mellesleg egy kávéházi kisasszonnyal mulatván a kései időt) ezt üzentte fel a galérián ülő barátainak és munkatársainak: „*Az indoklás tekintetbe vételén, saját tárcák terhére egy liter Kőbányán termett fehér bor ezennel utalványoztatik.*”²

Valljuk be, ezt azért mégsem gondoltuk volna. Legtöbbünkben ugyanis a mai napig él valami olyan kép, de legalábbis érzés, hogy ha volt patetikus és szemérmes (vagy ál-szemérmes) időszaka irodalmunknak, az az 1849-et követő fél évszázad. Ez még akkor is így van, ha azóta például nem pusztán a Greguss Ágost és Gyulai Pál által cenzúrázott és a nagyközönség számára megrostált Petőfi-életművet ismerjük, ha már olvassuk Arany János életében sosem publikált verseit is, ha Tompa Mihály nekünk már nemcsak a korszakszimbólummá növekvő *A GÓLYÁHOZ* vagy a finoman és átlátszóan moralizáló *VIRÁGREGÉK* költője, hanem a csak a halála után ötven évvel felbontható hagyatéék erotikus verseinek írója is... és még hosszan sorolhatnám, mi mindent, illetve mi mindent is tudunk. (És még korántsem tudunk mindent...) Mégis, az abszolutizmus és a dualizmus évtizedeinek irodalma szinte ma is hasonló képet idéz legtöbbünkben, mint amelyet annak idején, s megteremtői, a – jobb elnevezés híján – akadémikus irodalom, azaz a bevett elnevezéssel élve: népnemzeti irány³ vezetői, elsősorban maga Gyulai Pál ezt roppant helyénvalónak ítélnék.

Az a Gyulai Pál, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a kiegyezés előtti és körüli kor grüндolási, újrualapítási és újrakezdési lázában módszeresen megszerezze magának és szűk baráti körének az irodalmi közélet szinte teljes felügyeletét. Manapság nehezen elképzelhető, hogy az irodalmi és a tudományos közéletben mekkora hatalma lehetett az Arany nevével lobogóul használó Akadémiának, valójában – mondhatni – egyszemélyes ügyvivőjének, Gyulai Pálnak, hiszen az irodalomra szánt pénzek: a pályadíjak, a könyvkiadási lehetőségek és a publikációs fórumok, sőt az egyetemi oktatóhelyek nagy többségének elosztása is a tudós társaságtól, lényegében Gyulaitól függött.⁴ És Gyulai rendszerint élt is a hatalmával. Ítéleteiben mindinkább tévedhetetlennek és megfellebbezhetetlennek gondolta magát. Egyre inkább úgy vélte, hogy ő hivatott megmondani, ki léphet be a magyar irodalom (és az akkor még kevésbé különvált irodalomtörténet és irodalomkritika) kapuján, milyen tematikai, stílusbeli és nyelvezeti kritériumok alapján születhet irodalmi alkotás, mi kerülhet be, illetve minek muszáj kikerülnie az irodalmi panteonból.

Az 1850-es évek végétől módszeres és koncepciózus terv alapján haladt az úton, hogy szűk baráti körének (ahol szinte kötelező volt az erdélyi származás és a református felekezethez való tartozás, valamint a Deák-párthoz közel álló politikai gondolkodás) segítségével teljes hatalmi pozíciót birtokoljon az irodalmi életben. Az ideológiai elhatározás és eszmerendszer kidolgozása mellett kiváló érzékkel ismerte föl, hogy az egyre színesedő szépirodalmi piacot (illetve az arról szóló beszéd lehetőségét) csak úgy lehetséges hosszabb távon irányítani, ha egyrészt az intézményesített (publikációs és oktatói) fórumokra is ráteszi a kezét (*Athenaeum* Kiadó, *Budapesti Szemle*, a beválasz-

tási procedúrával járó írói kör: a Kisfaludy Társaság vezetése, egyetemi katedrák birtoklása), másrészt nem feledkezett meg a nagyközönség igényeiről sem, amikor megindította az *Olcsó könyvtár* című több száz kötetes kiváló sorozatot stb.

Emellett folyamatosan élt az önreklámozás eszközével. A dicső nemzeti múlt: a reformkorra és a szabadságharcos időkre, de leginkább az abszolutizmus korára hivatkozva mindegyre azt sulykolta a fejekbe, hogy ő és szűk köre az, akik jogfolytonosan átörökölték azt a nemzeti váteszpozíciót (itt különösen nagy szükségük volt Arany János nevére), amely az irodalmat és az irodalomról való beszédet, ítélezést a nemzeti érzelmek legfőbb kifejezőjévé, sőt a nemzet iránymutatójává teheti. A legkisebb akadémiai és Kisfaludy társaságbéli eseményről is – mint amolyan nemzeti ügyről – minden újság aprólékosan tudósított, az Athenaeum Kiadó teljes oldalas ajánlatai nem hiányozhattak a korabeli politikai, szépirodalmi, de még az amúgy lenézett női és lassan beinduló bulvárlapok hasábjairól sem. Amikor pedig újabb „örhelyet” sikerült megszerezniük, azt nyomban felhasználták, és már a következő erődemonstráció alapjaként és bizonyítékként mutatták föl. Gyulai zseniális menedzser típusú vezetése ott bicsaklott meg, amikor egyre inkább elhatalmasodott rajta az a gondolat, hogy nem elég pusztán egyedülinek látszani, de egyedülinek is kell lenni: azaz az ő körén kívüli, minden más irodalmi csoportot, elképzelést, újítást ki kell szorítani és el kell lehetetleníteni. Ennek a hatalmi váagnak egyrészt lehettek lelki okai (Gyulai feltűnően kis termetű ember volt, ezért járt pl. folyton magas cilinderben; magánélete nem szűkölködött a szomorú eseményekben; sikertelennek bizonyult színészi, majd költői pályafutása is stb.), de biztosan voltak őszinte érzésekből és értékvédelmező szerepből eredő mozgatórugói is. Gyulai valószínűleg egyre inkább hinni kezdte, hogy a nemzeti érdek azt kívánja, hogy ő és baráti köre őrizze a nemzeti lángot, ő a kiválasztott arra, hogy a nemzet irodalomképét kialakítsa és az ideális és optimális irodalmi életet megvédje a méltatlan betolakodóktól.⁵ Hogy ez milyen anomáliákkal, megbántásokkal terhelt (és sokszor nemtelen eszközöktől sem mentes), hamis képet mutató helyzethez vezetett, azt még ma is csak kevesen tudják, hisz számos, koronként más és más irodalompolitikai okból szinte azt a képet tanuljuk és ismerjük (azaz inkább: véljük ismereni) a korról, amelyet több mint száz éve a Gyulai-féle koncepciózus és kőkeményen végrehajtott „PR-munka”⁶ rajzolt meg.

A Gyulai Pál nevével fémjelzett hivatalos (népnemzeti) irodalom tehát nem akarta érzékelni a magyar irodalmi élet változásait, az irodalomról való gondolkodás megújulásának igényét. *Látszólag* tudomást sem vett az újonnan érkező nemzedékekről. Az elméleti, az ízlésbeli és a személyi kérdéseket is hatalmi szóval és üldözéssel igyekezett megválaszolni és megfékezni. Az új írókört nem pusztán a saját berkeibe nem eresztette be, de megpróbálta teljességgel kizárni az irodalomból való megélhetésnek minden területéről.⁷

A legnagyobb ütközetet talán az ún. kozmopolitavítában vívták meg, de roppant egyenlőtlen módon. A magyar irodalom egyik legkülönösebb vitája zajlott itt. Egyfelől, azaz Gyulaiék táborából csak néha érkezett egy-egy megsemmisítő, arisztokratikus kinyilatkoztatás valamely nagy tekintélyű orgánumban, míg másfelől a fiatal költők nevenincs, illetve kis vidéki lapokban üzengettek sűrűn a másik tábornak, már-már monomániásan görcsös igyekezettel. A fiatal írók köre által képviselt és bennük megtestesülni vélt kozmopolita költészet körül kialakult vita irodalmi életünk kor- és korszakmeghatározó eseményévé nőtt. A vita kirobbantójának Arany Jánost szokták tekinteni, aki 1877-ben írt *Kozmopolita költészet* című, 1878-ban a *Fővárosi Lapok*ban publikált

versében emelte föl ellenük szavát, s a kozmopolita poézist a „dalok korcsá”-nak nevezte.⁸ Arany verse mögött sokan sejtették már akkoriban is Gyulait,⁹ mindenesetre ettől fogva az irodalomban a népies tárgyú és nyelvezetű, a hazafias érzés inspirációját előtérbe állító és a városi tárgykört választó, elvontabb kép- és nyelvhasználatú, a nemzeti tulajdonságok helyett az örök emberit hangsúlyozó költészet között évtizedekig dúló harcot kozmopolitavitának szokás nevezni.

Az eredetileg egy irodalmi irányzatra alkalmazott kozmopolitaügy az évek során több aktuálpolitikai kérdéskörrel is összekapcsolódott, de legalábbis érintkezett. Így a 70-es évek közepén még a nem magyar (főként cseh és osztrák) származású, a Bach-korszakban idetelepített hivatalnokgárda utálatából eredeztethető idegengyűlölettel, majd a folyamatos zsidó bevándorlással¹⁰ és a már itt élő – elsősorban német és zsidó – lakosság asszimilációjával vagy a kormányzat magyarosító törekvéseinek esetenként túlhajtott értelmezésével. A XIX. század végéhez közeledve a kozmopolitizmus fogalma egy sor – máig ható – érzelmi, politikai mellézköngével telítődött és torzult.¹¹

A fiatal fővárosba érkező fiatal írók csoportosulását leginkább éppen ez a közös meg nem értettség, üldözöttség és az akadémikus irodalom ellen való lázadás verte össze. (Persze csak azután, hogy először mindannyian megkíséreltek valamiképpen közel kerülni a Gyulaiék-féle körhöz, és rendszerint nem jártak sikerrel.)¹² Az esténként közösen lumpoló vagy – rosszabb napokon – üres kávéjuk mellett a hivatalos irodalom ellen lázadó, békétlenkedő írócsoportosulás Új Nemzedéknek (később Petőfi Társaságnak)¹³ nevezte magát, és – a „hivatalos”, azaz az akadémikus irodalom ellenében, nemegyszer csak homályosan megfogalmazva – a modern témák, az oldott és virtuóz nyelvhasználat, a belső világ rezdüléseinek, érzéseinek, félelmeinek kimondása, a sokszor gyötrődést hozó szerelem bemutatása, az egyéniség szabadsága stb. mellett tört lándzsát. A Budapestre érkező ifjak laza kapcsolatrendszerében kezdetben szorosabb kötelék csak a közös vidékről jövő, azonos iskolába és diákkörbe tartozó tagok között szövődött, s e kapcsolatrendszer csak jó néhány együtt átvirrasztott éj után kezdték kiszorítani a közös kávéházi időöltés és elmeélesítés nyomán, valamint a közös hírlapi redakciókban, de legalábbis azonos orgánumok hasábjain való megjelenés alapján kialakult barátságok, s a 70-es években, de még a 80-as évek legelején is – vagyis 1883-ig: a balkáni kérdés teljes elmérgeződéséig, a tiszaszlári pörig és a Schulverein-ügyig,¹⁴ illetve az 1884-es választásokig – ez még sokkal erősebb csoportszervező tényező volt az irodalmárkörökben, mint a politikai rokonszenv vagy a pártérdekeltség.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a XIX. század 70-es éveire sajátos irodalompolitikai helyzet alakult ki Magyarországon, amire itt csak jelzésszinten és csak néhány területet kiemelve tudok utalni, akkor már tudni és érteni vélhetjük, hogy az irodalmi közéletben mekkora hatalommal rendelkezhetett az Akadémia.

A kulturális kormányzat ebben az időszakban elsősorban az oktatáspolitikai kérdésekre koncentrált, az oktatásügyi (az elemi népoktatás megszervezése) s a népnevelési gondok kötötték le. A szűkebben vett irodalmi közélet és folyamat menetébe nemigen próbáltak beleszólni. Állami irodalmi pályázatok, kiadványtámogatások, szépírói, kutatói ösztöndíjak – ritka kivételtől eltekintve – még nem voltak. Irodalmi kérdésekkel kapcsolatosan általában csak tanári kinevezések, írói segélyezések engedélyezése ügyében vagy nagy írói jubileumok szervezésével, szoborállítással összefüggésben intézkedtek. Az elhelyezkedést biztosító irodalmi intézményhálózat kiépítése, felállítása, illetve működésének újbóli engedélyezése, újraélesztése, beindítása a kiegyezés után épphogy megkezdődött. A minisztériumi helyekre amúgy sok volt a jelentkező,

de a 80-as évektől ezek a pozíciók – az elmúlt másfél évtized kül- és belpolitikai csatározásainak következtében érzett megcsömörlés miatt – maradék vonzerejüket is elveszítették.

A könyv- és lapkiadói piacon a szerzői jog törvényi szabályozása híján az élő magyar írók egyre kevésbé számíthattak arra, hogy valamely kiadó megveszi és kinyomtatja művüket, honoráriumról pedig – egy nagyon kis számú írói körtől eltekintve – nem is álmodhattak. A folyóirat- és lapkiadópiac – ha hihetetlen iramban fejlődött is – még mindig csak kialakulóban volt, így csak nagyon szűkösen tudta eltartani a redakciók környékén felbukkanó (és a gazdasági változások nyomán egyre nagyobb számban a fővárosba igyekvő) író- és zurnalisztakört, mégis más lehetőség nem nagyon kínálkozott.

A kiegyezés körüli időszak irodalmáról (szépirodalmáról is!) mind a mai napig csak hézagos képe van még a korszakot kutató irodalomtörténészeknek is. A XIX. század végi irodalomkép ugyanis nagyrészt a kötetben megjelent munkákra és néhány, már a saját korában is fontosnak minősített – főként az ún. „magas irodalom” orgánumainak, tehát a „komoly irodalmi lapok”-nak tartott – lapok anyagára épült, s ez ma sincs másképp. Márpedig az ezekben megjelenő irodalom, szépirodalom nem azonos a korabeli irodalmi élettel, s így történhet meg, hogy a kötetben soha meg nem jelent, a nagynevű lapokból kiszorult irodalmi anyag vizsgálata még számos meglepetést fog okozni. A nem annyira képzett olvasóknak készült, a nem kifejezetten a magas irodalom regiszterébe tartozó, majd a szórakoztatásra szánt újságok anyaga, az irodalmi tömegtermékek nagy része ma is ismeretlen masszaként áll előttünk, még akkor is, ha szerzőik nevét: Mikszáth Kálmánét, Reviczky Gyuláét, Szana Tamásét, Kiss Józsefét, Ábrányi Emilét, Komjáthy Jenőét, Petelei Istvánét, Vay Saroltaét (Sándor), Radó Antalét, Justh Zsigmondét, György Aladárét stb. jól (vagy kevésbé) ismerjük.

Az Új Nemzedékhez kötődő írócsoportosulás nemegyszer (és főleg pályájuk első évtizedében) éppen a tömegtermékek piacán volt kénytelen megkeresni a – szó szerint értendő – megélhetést, hiszen az akadémikus irodalom és Gyulai a közelébe sem engedte őket az irodalom önmaga kijelölt területéhez. Az Új Nemzedék tagjai, ha kellett, ponyvaregényt írtak, mint Kiss József a BUDAPESTI REJTELMEK-et. Ha kellett, történelmi ponyvahistóriát, mint Reviczky Gyula az EDELÉNY, A HOLTIG HÚ SZERETŐ-t. Ha alkalom nyílt rá és – tegyük hozzá – ha Dolinay Gyula éppen gálásabb kedvében volt, lánylapok képaláírásait vagy iszonyatos verses klapanciákat, mint Mikszáth Kálmán például a JÓKAI MÓR, A KOMÁROMI FIÚ, KI A VILÁGOT HÓDÍTOTTA MEG című verses ponyvájában. Vagy szerelmes témájú, pajzánkodó vígjátékot, mint Bartók Lajos A MÉHEK-et.

Ha nem olvastam volna végig közel kétszáz, rövidebb-hosszabb ideig élő, korabeli napilapot, folyóiratot, női lapot, irodalmi vagy irodalmiaskodó újságot stb., valószínűleg nem kaptam volna föl a fejemet a *döngicselő méhecskék* oly gyakori emlegetésére. Így azonban nem lehetett nem észrevenni, hogy a 70-es évek magyar folyóiratait miként lepték el a méhversek.¹⁵ Csak venni kellett egy rózsaszálat, amely – mint tudjuk – igazán nem ritka dolog a kor irodalmában sem, s máris ott repkedett körülötte egy méhecske.

Tartózkodva most bármiféle motívumelemzéstől és motívumtörténeti fejtegetéstől, ősidőktől tudjuk, hogy a rózsza alapvető női motívum, s általában a szűz lányt, a szerelmes nőt jelképezi. Hihetetlen gyakorisággal jelent meg, és a motívum hihetetlen szívsóssággal az antik szerzőktől kezdve a lorettói litánián át folyamatosan fenntartotta magát évszázadokon át. És évszázadok óta az sem titok, hogy amennyiben ez a jelkép valamiféle szűrő-, bököszerszámmal, hegyes, fölfelé meredő tárggyal jelenik meg,

szinte bizonyosan az ártatlanság, a szüzesség elvesztésével járó nemi egyesülésre, a deflorációra utal.¹⁶

A rózsamotívumot a német kora romantika dinamizálta újra, és mellette állandósult egy gyermekdednek látszó motívum, amely azonban hiába annyira mézes, nagyon is rendelkezik szúrószerszámmal: s ez a méhecske (később egyébként változhat a versekben bogárrá, esetleg lepkévé vagy pillangóvá, néha pókká, s a legmélthatlanabb esetben, már a 80-as években, hím madárrá), azaz ahogy Mikszáth fogalmaz: a méhecskéék, „a rózsaszálak udvarlóí”, akik buján fürdőzhetnek a rózsaszirmok közt, akár „benne is hálhatnak”, akik „éltek, döngtek, keringtek, játszottak és szerelemtől részegen fetrengtek a rózsák kelyheiben”, akik megszúrhatják a virágot, és fullánkot döfhetnek beléjük. A pajzán motívum XIX. századi divatja elsődlegesen a német kora romantikából érkezett a magyar irodalomba, de megfigyelhető az európai népek népdalaiban is.¹⁷ Csokonai óta mindenestre jóformán valamennyi költőnk megírta (legalább a fiatalkori) rózsaméh versét, illetve verseit, Vörösmartytól kezdve, Garayn és Petőfin át egészen Aranyig, Eötvös József, Madáchig, sőt maga a fiatal Gyulai is írt egy-két vértelenebb rózsaverset. A romantika kedvelt motívumpárosát¹⁸ a század közepén meginduló (Erdélyi János, majd Arany László és Kriza János vezetésével zajló és publikált) népdalgyűjtési hullámban előkerülő és feltalált népdalok, nóták vulgarizálják, hogy az újromantika – erősen erotizálva és felfűtve – újra felkapja és soha nem látott diadalra vigye.¹⁹

Hogy az erotikus motívumpáros miként vált mind fülledebbé és erotikusabbá, s a mézlopó, rózsát döfő méhecske motívuma miként lett értelmezhető ebben az értelemben is egyre szélesebb olvasói köröknek, valamint „felhasználói” hogyan adagolták és fokozták erotikus erejét, néhány, a tömegtermékekben megjelent, jól elkülöníthető olvasói csoportoknak szóló példán mutatom meg. A példákat úgy igyekeztem megválogatni, hogy a különböző korú, nemű és érdeklődési körű olvasóknak szánt műveket körülbelül ugyanattól a szerzőgárdától választottam ki, hiszen így a szerzői szándékosság és a tudatosság sokkal inkább bizonyítható. Az Új Nemzedék és a Petőfi Társaság köréhez köthető példákat vettem tehát, s olyan orgánumból választottam részleteket, amelyekben ugyanaz az írói kör publikált. Így a *Lányok Lapjából* (vagy ha Dolinay Gyula jobban ráült a pénztárcájára: a *Kis Kurvák Lapjából*), amely kifejezetten a fiatal lányolvasóknak készült újság volt, egy Reviczky Gyula által szerkesztett, igényes tartalmú és díszes küllemű, főként a tehetősebb nőolvasókat megcélzó, a KÖLTŐK LUGASA címet viselő versantológiából, egy képekkel illusztrált, a vidéki és a budapesti középosztálybeli és polgári közönségnek készülő magazinból, a *Magyarország és a Nagyvilág*ból, valamint az első bevallottan erotikus újságból, a *Pikáns Lapok*ból.

A Dolinay Gyula szerkesztette *Lányok Lapja* az első ifjúsági – főként serdülő lányoknak szóló – magyar újságok egyike volt. A rózsamotívuma közkedvelt témának számított oldalain a 70-es évek második felében. Hosszú, elemző cikkekben olvashatunk a motívum eredetéről és előfordulásairól, az antik kultúrákban neki tulajdonított jelképiségéről, a történelmi korokban feltámadt rózsakultuszokról. A nagy számban közölt „rózsaversék” – melyek tavaszokként amúgy is megsokasodtak – erősen morális tartalmúak, a szűzi erényesség fontosságára, megőrzésének mindenekfelettségére utalnak, kendőzöttebben avagy didaktikusabban.

P. Szathmáry Károly (ekkoriban ő is eljárt a Reviczkyék-féle kávéházi estékre, később Trefort Ágoston kultuszminiszter közeli munkatársa, a kisdédovás ügyének magas posztban álló minisztériumi megbízottja) KERTBEN című versében így példálózott:

„Most örül a virágsereg,
 Hogy játszik rajt a pillangó,
 Csókját hagyja minden kelyhen,
 Gyors szárnyakon tova lebben...
 Az öröm is csak mulandó!
 [...]
 Virágos kert a lánykebel,
 Érzelmi a virágok.
 Óh míg ezek ott diszlenek
 S nem rombolják az elemek:
 Addig virul – tavasz rátok.”²⁰

A 70-es évek végéhez közeledve a lap szerzőgárdája – elhagyva a morális felhangokat – egyre nyíltabban és kedvet ébresztőbben kezdett mesélni a fiatal lányoknak magáról a szerelemről, a hódításról és ennek csiklandozó szépségéről. A szerzőgárda – maguk is igen fiatal emberek – egyre tisztábban látta vagy érezte, hogy a felnövekvő, serdülőkorban lévő (főleg lány) olvasóközönség – bármiféle tilalom ellenére – mekkora érdeklődéssel kutathat a szerelmi motívumok után, s nem túl régi emlékeik alapján biztosak lehettek benne, hogy tinédzser lány olvasóik pamlagukon elnyúlva borzongva fejtik fel a legáttételesebb szerelmi utalásokat is, így hát verseikben nagyon finom eszközökkel igyekeztek a szerelem testi szépségét is felvillantani, de legalábbis jelezni, mint például Rudnyánszky Gyula A TAVASZ TÜNDÉRE című darabjában:

„Benne a rózsza tündére:
 A virágok közt a legszebb,
 Jól tudjátok én vagyok!
 Bimbóm alig hogy kifeslett,
 Már hódít és ragyog.
 A harmatcsepp engem áhit,
 A kelő nap fény sugarit
 Hozzám küldi legelébb,
 És egész nap, egész este,
 Játsszadozva, hizelegve
 Dong köröttem kandi nép.
 Lepke száll rám, ha szendergek,
 Vagy szorgalmas méhe lep meg,
 Hogy kiszívja mézemet.”²¹

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a kényes irodalmi ízlésű Reviczky Gyula az aranyozott kötésű, igényes metszetekkel teli KÖLTŐK LUGASÁ-ba közel húsz rózsaverset válogatott be, a kötetet pedig hangsúlyosan Vörösmarty VIRÁG ÉS PILLANGÓ című versével zárta, ezzel is jelezve, hogy a magyar irodalom klasszikusainak olyan költeményeit tekinti útmutató példának, amelyeket Gyulaiék és köre kiutasított a magyar irodalomból.²² Reviczky SZERELEM FILOZÓFIÁJA című kötetbeli versét még csak a szerelmi felkínálkozás-elfogadás-elutasítás hármass pillérére építette finoman:

„Ha életem magános utján
Egy kis virág hajol felém;
Lágy illat-nyelven így susogva:
Neked virúlok! Légy enyém!...

Nem nézem, mezei virág-e,
Vagy rózsza, aki így beszél,
Hanem megállok és szerelmet
Adok az ő szerelméér’.

S ba büszke rózsát látok útban
Virulni némán, hidegen:
Tovább megyek s a büszke rózsát
Nem méltatom egy szóra sem.”²³

Ugyanebben a kötetben Ábrányi Emil A PILLANGÓ HALÁLA című versében már egyértelműbben glorifikálja a szabadon vállalt, akár csak pillanatokra kéjt adó szerelmet:

„Szegény pillangó! Haldokolva ott ül
Egy rózsatőn és végperczére vár:
Tolongnak hozzá gúnyos szájalommal
A dolgos hangya és sok bölcs bogár.

[...]

»Botor lény!« mond egy harmadik, nagyorrú
Komoly bogár, ki turja a sarat...
Röpködtél »égtél, enyelegtél folyvást,
A gyönyör leszállt... nos hát mi maradt?«

»Elfonnyadt arcz, lecsüngő, gyöngye szárnyak,
Minden tagodban láz és sorvadás!
Maradtál volna, mint én a homokban,
Most nem hálnál meg, hiú kéjvadász!«

Igy szólak sorra. – Meglebbenti szárnyát
A bágyadt lepke és halkán felel:
»Mit szántok engem? Én e szép világot
Mebánás nélkül, búttan hagyom el.

A merre szálltam, halmokon, mezőkön
Minden virág szerelmes volt belém,
Mind engem csókkolt, engem boldogított
S én valamennyit hévvel ölelém.

Ha sejtenétek, mit éreztem én át,
Jajgatnátok önsorsotok felett,
S a boldogságnak egy pillanatáért
Oda dobnátok minden életet!

*Ti szántok engem? Unalom szülötti,
Engem siratni jöttetek ide?
Oh! nyomorultak! Több száz éveteknél
Az üdvösségnek egy lehellete!*

*Hó napsugár, kék ég, virágok fátyla
Takarta el előlem a valót,
A szerelem ringatva vett karjára,
S most mielőtt ébrednék, meghalok!»²⁴*

A közép- és a kispolgári, valamint a vidéki férfi- és női közönségnek szánt *Magyarország és a Nagyvilág* versközleményeit olvasva jól érzékelhető, hogy a fiatal írókör tagjai hogyan merészkedtek egyre ingoványosabb talajra, óvatosan ügyelve, hogy mondanójuk pontosan fölfejthető legyen, de pirulásra azért mégse szolgáltatasson okot:

*„Ég azurján csillagtenger,
Csillagok közt holdsugár,
Csillagtenger, mosolygó hold,
Mind a te kinyiltodra vár!*

*Csillagtenger és holdsugár
Megenyhítik a levegőt,
Nyisd fel hát bimbód zárait
S törj utat szirmaid előtt.*

*Nem nyitom én jó szellőcske,
Kis bogár meglopja kelyhem!
Kis bogár csak csókolni jön,
S hogy kebleden megpihenjen!*

*És a rózsza csábos szóra
Kinyílt szépen, hogy jött a regg,
S alig nyílt meg, a kis méhe
Már a kebelén szendereg.*

*Tövisével védte magát,
De a méhe csak nem bánta,
S a kis hamis élvágyólag
M i n d e n s z i r m á t ö s s z e j á r t a.»²⁵*

Mikszáth Kálmán – néhol a korabeli ízlés határait feszegetve – már jóval közérthetőbb és frivolabb hangnemmel próbálkozott kötetben eddig meg nem jelent, *A LÉGY-OTT* című versében:

*„A kertbe’ várj, ha jó az alkonyat
Sötét ruhát öltvén fel, mely alatt
Tovább szövődhet az édes titok.
A kertbe várj; – kicsiny virágaid*

*A jázmin bokrok megszólítanak ott
Suttogva lágyan, mintha mondanák:
Sorsunk közös, mi is, te is virág,
Egy kéz lép gyöngéden, édesen...
Szébb tájra visz; a szív mellé teszen.*

Vizsgáld meg a csukott virágkehelyt
Hol a kifáradt méh tanyát talált
És szívja a méz édes mámorát,
Vigyázd a lombot, a fa ágiról
Elszállt madár után hogy integet;
S szólítsd meg végül a természetet,
Az majd kinyitja titkos lapjait
S ott minden sor szeretni is tanít.
[...]
S ha ott lesz ő, természet légy szelid!
Jó puha fü, tompítsd el lépteit,
Kis lábnyomán üdébb zöldebb leszesz,
Takard el, éj, ki nálam boldogabb
Körül ölelve karcsu természet
A kéjbe halsz, mert nem lehetsz setét.”²⁶

A *Pikáns Lapok*, mely az első magyar erotikus lapnak hirdette magát, s a polgári férfiközönségnek szólt, csak ritkán fedte föl szerzőinek teljes nevét. Álnéven írt cikkei kezdetben, 1883-ban még csak óvatos csacsкасágot engedtek meg maguknak, s előfizetési felhívásukban kijelentették: „*A magyar olvasó közönségnek olyan lapot akarunk a kezébe adni, mely mentes minden politikai és társadalmi célzásoktól, csupán csak pikáns és érdekes történetekkel fogja lelkét felderíteni... Az érzelgős románcok és novellák ideje bizony már lejárt és az életet nem szabad ignorálni, ha kissé csiklandós is, amit belőle merítünk... Pikánsak leszünk, de nem sértjük az illetet, a jó ízlést. Az életet bemutatjuk a maga valóságában, de tartózkodni fogunk az otromba nuditásoktól, minőket kevésbé őszinte lapok becsempésznek a családokba.*”²⁷ Egy teljes évig olyannyira sikerült is óvakodni bármiféle pajzánságtól, hogy – mai szemmel – pirulásra alig lehetett bárkinek oka vasárnapi számainak olvastán. *Ártatlan idézetek* című rovatukban kiragadott és eleinte csak igen nehezen félreérthető klasszikus versidézeteket hoztak, például Aranytól: „*Mocsok esett lepedőmön / Ki kell a vérfoltot vennem.*”²⁸ Kezdetben *Caviár* című rovatuk is ilyesféle szólásokkal kacsintott ki az olvasóra: „*A nő, a ki álmában bukik, ingadozik mikor ébren van.*”²⁹

Az egyéves higgadt bemelegítés után azonban egyre inkább kezdtek megtalálni hangjukat. A *Caviár*ban már provokatívabb kijelentésekre is sor kerülhetett: „*Vannak asszonyok, akiknek még egy gyárkémény sem imponál.*”³⁰ Rövid versecskékben pedig nyíltan megadták a kulcsot a versértelmezésekhez:

*„Hódító útra indul már a lepke.
Kiséri útján arany fényözön,
Kéjes zszibongás az egész világon:
Minő öröm!*

*Feslő virágok, rózsabimbó-lányok,
Kék tavasz-ég mosolyog oda fõnn:
Miljó virág megnyitja szûzi kelyhét:
A gólya jön!”³¹*

Vagy aki jobban szerette a mûvészibb megoldást, antik példaadást kaphatott:

*„Mars és Venus, olympi lények,
Egyik tenger vér nélkül nem élhet
A másiknak dézsmája kevesebb:
Egy csepp!”³²*

A korrekt és átgondoltan egymásra épülõ elemekbõl való felkészítés után korántsem lehetne azt állítani, hogy az olvasókat meglepetésként érték volna az olyan alkotások, mint például Argus MIÉRT MOZGOTT A HÍM VERÉB... címû opusa:

*„Leszáll a nap's a néma csendben,
Nem hallatszott egy rezzenés.
A rózsza régen álmodozva
Várá a hajnal ébredését;
[...]
Másnap alig, hogy jött a kedves
Etelka híven elbeszélte,
Mint járt a kertbe' nyughatatlan
Keresve szíve régi nyugtát.
S habár a rózsza, szegfû, nárczis,
Kik hozzá máskor oly szerények,
Jól tudták, hogy mi bántja keblét,
Mit sem törõdve bánatával
Mind olyan némán álmodozva
Bámult a holdas éjszakába;
(A lilium pláne álmodott már!)
Csupán egy duzzadt lomb tövébe
Társát szüntelen ösztökélve,
(És itt Etelka arra kérte,
Hogy mondaná meg, hát miért is)
Mozgott fészken egy hím veréb?!
[...]
A kedves látva kedvesének
Igaz, õszinte, mély szerelmét,
Meggkérdézé, hogy merre hallá
Mozogni azt, mit tudni óhajt –,
Dus lomb alatt a gazdag pázsit,
Oly édes megpihenni rajta,
Hogy nincs a földnek nászi ágya,
Mely csak felényi életet adna..!*

*Hullámzó puha pázsit-ágyon,
Szerelmi kéjtől áthevülve,
Mélyre leszálló ismerettel,
Hatféle képben megteremtve,
Lankadatlan buzgalommal,
Adá tudtára kedvesének,
Hogy ott a duzzadt lomb tövébe,
Társát szüntelen ösztökélve,
Miért mozgott egy hím veréb?!...³³*

Ez a versike egyébként alig pár évvel később született, mint Dóczy Lajos Csók című, 1878-as tündéries és igen szende vígjátéka, amelynek előadása ma már érthetetlennek tűnő kultúrbotrányt kavart, maga a magas kultúrához méltatlannak érzett, frivol témaválasztása is óriási felháborodást keltett, s Gyulai Pál nem is fukarkodott becsmérlésével. Ekkoriban történt az is, hogy a Kisfaludy Társaság, amelyhez Reviczky végső elkeseredésében fordult verseskötetének többéves Canossa-járása után, úgy ígért megálázó anyagi segítséget a kiadáshoz, hogy azt követelte tőle, tüntesse el kötetéből a perditaverseket.

Minden arra utal tehát, hogy ezek a fiatal írók, költők úgy jártak, mint Kiss József a kényszerből írt ponyvaregényfolyam egy sorsdöntő pillanatában: hirtelen, egy adott ponton élvezni kezdték az egyébként legyintésre méltó dolgot. Ráébredtek ugyanis, hogy a megvetett, a szigorúan és bevallottan nem „magas irodalmi terméknek” szánt, populáris műfajokban – a megcélzott olvasóközönség változó erkölcsi tűrőhatáráig elmenve – gátlással vagy gátlás nélkül megpendíthetnek olyan „tiltott” témákat, motívumokat, amelyekre még röpke gondolatot sem mertek volna fordítani a magas irodalmi termékekben, és kipróbálhatnak valami olyan kendőzetlen és egyértelmű megfogalmazást, amellyel nem mertek volna előállni egy sokkal magasztosabb témáknak fenntartott, jóval tekervényesebb, sok megfejtendő áttétellel és nehezen felfejthető áthallással munkálkodó magas irodalmi regiszterben. Reviczky Gyula még arra is óvatos kísérletet tett, hogy a magas irodalmi alkotásokból, sőt a már klasszikusok műveiből is felmutassa a Gyulai-képből kilógó, de a mindennapok emberéhez talán közelebb kerülő tudó költeményeket.

Nem telt bele tíz év, és az orfeumi kuplédalokban (melyek nagy részét ugyancsak komoly írók és költők körmölték, mint ahogy az a *Nyugat* idején is ugyanígy lesz majd) már olyan malackodó verssorok jelentek meg, amelyek eddig csak a baráti és esetleg a diákkori fiú- és férfitársaságok borgőzös, szivarfüstös és véreres szemű éjszakai özszejevetelein voltak megengedhetők.³⁴ Mert hogy létezett egy felszín alatti, rejtőzködő, a pornográfiától sem visszariadó irodalom, az bizonyos, hiszen a Reviczky-hagyatékban találtam egy feltehetően a 70-es évek elejéről, Reviczky diákkorából származó, gyönyörű, kalligrafikus írással rajzolt szöveget, melyet strapabíró, vastag lapra írtak, nagy margóval: ennek ésszerűségét nyomban beláthatjuk a millió körbefogdosott ujjnyomot szemlélve:

*„Vetkezz hamar! Le azt az inget!
Nézd én is már Ádám vagyok.
Hogy duzzad, hogy pirul, tekintsed,
Amit legjobbat adhatok.*

*Dobd szét a lábad s vedd kezedbe,
Hogy célját gyorsan lelje meg.
Fond czombjaid fölém keresztbe,
Hogy jobban élvezhesselek.*

*Már bent van; egymást éri bőriünk.
Első lökés... arczod tüzel
Éggel most és földdel nem törődiünk,
Csak azzal, hogy mikor süil el.
Gyorsabbak egyre a lökések
Szemed izzó kéjtől ragyog
Tíz ujjadat húszomba vésed
Várván az édes harmatot.*

*Lassan... szempillád im lezártad
És elfojtád lélekzedet.
Legdrágább nedvi a világnak
Beléd mint láva ömlenek
Szilajon cibálsz, esdekelni
Kezdesz: tovább, még szomjazom
Csak pillanatra hagyj pihenni
Mindjárt, azonnal folytatom.*

*Pihenj! Remélj! a felhő még telt,
Nem sokáig könnyezik,
Ahonnan az a nedv kivált.
Onnan többszörre is telik.
Mint rózsát, érzelek kinyilni.
Lefejtve rólam két karod
S pihegve nem győzöd beszélni
A létfontartó harmatot.”³⁵*

Miközben tehát a magas irodalomban az erotika sokáig csak a mélyáramokban húzódott meg, s az irodalomnak e szintjén a XIX. század utolsó harmadában nem volt illendő ilyesmiről írni, sőt az akadémikus irodalom egyenesen tiltottnak ítélte az erotikus témákat vagy az arra való utalást, addig a magyar írók egyre szélesebb csoportja – nemegyszer kényszeredett – kirándulásokat tett az irodalom alsóbb rétegeibe, s ott egyre bátrabban és szókimondóbban beszélt a magas irodalomba nyíltan be nem engedett témákról. A kényszerűségből alkalmi ponyvaszerzővé lett írók pedig beleöntötték, beletáplálták a ponyvairodalomba a korabeli új tematikai: orvostudományi, később lélektani, szexuálpszichológiai, szociológiai stb. ismereteik³⁶ vulgarizált gyümölcseit is. Az ezektől az íróktól származó tömegirodalmi termékekben tehát a legmodernebb nézetek csírái ugyanúgy megjelentek, mint a legújabb felvetődő témák, mentalitástörténeti változásra utaló jelenségek.

Azt is mondhatnám tehát, hogy Gyulai rigorozitása, irodalomfelfogása és irodalompolitikai hatalomgyakorlása éppen az olyannyira tagadott és elítélt irodalmi megújulás és modernitás szolgálatába sodródott. Nem lehet némi kajánság nélkül gondol-

ni arra, vajon mit szólt volna Gyulai Pál, ha valaki azt vágja a szemébe, hogy neve (például) kapcsolatba hozható a szerelmi toposzok XIX. századvégi áterotizálásának folyamatával.

„A hatalom többnyire úgy képződik, mint a kígyó fején az úgynevezett kígyókő, – a többi kígyók nyálától” – írta egyszer, nagyon régen Mikszáth Kálmán.³⁷ Csak az a baj, hogy több mint száz év múlva igen kétséges, hogy ki volt a kígyó, s ki, aki csak nyáladzott.

Jegyzetek

1. MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI. 30. köt. ELBESZÉLÉSEK IV. 1878. Bp., 1966. 23–28.
 2. OSZK Kézirattár, Analekta Lit. 5128.
 3. A „népnemzeti” fogalmát és ideológiáját elsősorban Gyulai Pál alkotta meg, aki szerint a magyar irodalom csak úgy emelkedhet európai színvonalra, ha nemzeti jellegét a népiesség teremti meg, ha forrásnak a népi nyelvet és a népköltészetet használja, s mindezt harmonikus és emelkedett, eszményítő és nevelő hatású művekben fejezi ki. Az irodalmi fejlődés betetőzésének Petőfi költészetét (kivéve a forradalmi és a túlzottan átfűtött szerelmi verseket) és leginkább Arany János 1840–50-es évekbeli epikus költészetét tartotta. Feladatának tekintette a nemzeti egység szellemének óvását, az európaiságot magába olvasztó nemzeti irodalom művelését. A költészetben az önmérséklő, higgadt és érzelmeiktől megtisztult hangot kedvelte. Az irányzat szellemi atyja és vezetője egyértelműen Gyulai Pál volt, aki még – az írói kör „emlékmájaként” felmutatott – Arany Jánost is mindinkább megpróbálta a modernebb poétikai próbálkozásoktól eltéríteni és Arany 70-es évekbeli lírai költeményeinek publikálását megakadályozni. A hagyományos (és főként általa misztifikált) Arany-képtől különböző, izgalommal kecsgetető költői vállalkozásait nemcsak hogy meglehetősen fagyosan fogadta, de rosszallását azal is kifejezte, hogy bizonyos műveket teljesen elhallgatott és elhallgattatott. A fiatalabb generációk alkotásait pedig csak nagyon megszűrve vagy alig közvetítette neki, a 70-es évek második harmadától, felétől ugyanis Arany már alig egy-két órát olvashatott, mely rövidre szabott idő alatt a fia, Arany László és főként

a Gyulai által előre odakészített olvasmányokat nézte át. (Erről bővebben I. korszak-összefoglalómat a MAGYAR KÖDEK 5. köt. OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA. MAGYARORSZÁG MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETE 1867–1918. (Lektorálta: Kerényi Ferenc, Szörényi László. Bp., 2001. 131–182.)
 4. 1867-ben akadémikus, 1870-től az Akadémia Irodalom- és Nyelvtudományi Osztályának titkára lett. 1873-tól szerkesztette a szűk tudós társadalomnak szánt *Budapesti Szemlé*t, mely Krúdy megfogalmazása szerint „a nyilvánosság kizárásával jelent meg”. Toldy Ferenc halála után, 1875-ben ő ült be a megüresedett budapesti egyetemi professzori székébe, s 1879-ben a Kisfaludy Társaság elnöki pozícióját is elnyerte. A jelíges akadémiai pályadíjakat szinte mindig ugyanaz az írói kör nyerte el, akik mellesleg bírták Gyulai Pál nehezen osztogatott barátságát is (Szász Károly, Lévy József). Ugyanez játszódott le a Gyulai gründolta könyvkiadási piacon is: az Athenaeum, az akadémiai körök kiadója elsősorban a „belső tagok” műveit vagy az általuk fordított, szerkesztett, összeállított stb. köteteket javasolta kiadásra.

1884-ben a *Szemle* névtelen (valószínűsíthető szerzője egyébként Reviczky Gyula), de általános vélekedést jellemző szerkesztői cikkében például ezt írta: „Az idej pályázatok az akadémia fejére a támadások egész özönét zúdították. Ezekre felel Gyulai Pál a »Budapesti Szemle« legújabb számában. Aki az ő gondolkozásmódját ismeri, az bátran megkímélheti magát a fáradságtól[!], hogy e cikket elolvassa. Rázogatása az oroszlanbőrnek oly hangok kíséretében, melyek senkit sem hagyhatnak tévedésben aziránt, hogy nem oroszlanból származnak. [...] Annyi bizonyos, hogy az akadémia első osztálya, nem a nemzeti irodalom színe-javát

foglalja magában, de mindazokat, kik vagy családi, vagy társadalmi összeköttetés útján, annak hangadó embereivel benső viszonyban vannak. De nem ez a legnagyobb baj. Az irodalomtörténet bizonyossága szerint írói klikkel gyakran hoztak üdvös eredményeket létre, és ellensúlyozták a hibákat, melyeket a kívülük álló jelesebb írók mellőzése által elkövettek.” (Szemle, 1884. május 7. 19. sz. 7.)

5. Mikszáth Kálmán a századvég Gyulai-képét hasonlóan fogalmazta meg: „Ah, mit érezhet ez a kis emberke, mikor magas cilinderével, nagy botjával, rendes kéziratnyalábjával végigmegy az utcákon s utána susogják: Ez döfte le Jókait! Ez szívta agyon Dóczyt! Ez sujtott egyet Kossuth felé!... Nem igazságos ő; ...ahol ő uralkodik, a klikk-szellem labodája veri fel, tehetségtelen embereket hoz be, néha csak azért, hogy velük tehetségeseket szorítson ki.” Móra Ferenc pedig már a XX. század elején: „Gyulai Pál... vak dühvel lekasabol- és lekasabol- tatott mindent és mindenkit, akiben megcsillant a tehetség.”

Gyulai a 60-as évek elején nekiugrott a Zilahy Károly vezette, a romantikához visszaforduló lírikus körnek, majd az újromantikus drámaíróknak (Rákosi Jenő, Csiky Gergely). Lekezelően és lekicsinylően szólt Vajda Jánosról, és üldözte, amíg élt. Fullánkos nyelvvél évtizedeken keresztül szólta le Jókai minden sorát. A fordításirodalom olyan, máig fontos alkotásainak mutatott ajtót, mint Bérczy Károly ANYEGIN-fordítása vagy az Ábrányi Emil magyarította DON JUAN. Nekitámadt a „nagy apák” kiábrándult fiainak, s kíméletlen hadjáratot indított a dezillúziós regények, verses regények ellen (Toldy István: ANATOLE, Arany László: A DÉLIBÁBOK HŐSE, Asbóth János: ÁLMOK ÁLMODÓJA).

6. Ezt a megvilágító erejű, modern szóhasználatot Kőszeghy Péter alkalmazta – egészen más kontextusban – egy Balassi költészetéről szóló előadásában – a kifejezést tőle kölcsönöztem.

7. Gyulai nem pusztán elvi alapon intézett támadást ellenfelei ellen, hanem egzisztenciálisan is igyekezett tönkretenni őket. Az erdélyi származású Márki Sándort például – akit a pesti bölcsészkaron még lehetséges felkaroltjának gondolt –, miután hiába figyelmeztette többször is, hogy maradjon a történelemszég mellett, s fejezze be a költészettel való kokettálást – mikor ő mégis kitarzott múzsája mellett, sőt azzal is megfejezte ellenkezését, hogy éppen Dózsa Györgyről írt drámát, Gyulai módszeresen elűzte a fővárosból: az addig felkínált álláslehetőségek hirtelen mind bezárul-

tak előtte. – A marosvásárhelyi Petelei Istvánt többször magához hívatta, s első megjelent írásai után igyekezett meggyőzni, hogy hagyjon föl magányos hőseinek lelkét boncolgató írásaival. Ahogy Petelei egy Jakab Ödönnek írt levelében emlékezett: „Barátsággal bizonyította meg nekem, hogy de silány mindaz, amit én firkáltam, hogy nincs abban egyetlen igaz vonás, be sötét, derülten, unalmas.” – A kortársak szerint ő akadályozta meg, hogy Reviczky verseskötetét kiadja a Kisfaludy Társaság.

8. A vitát valójában korántsem Arany János kezdte, hanem először éppen a fiatal költőcsoportosulás feszegette a kozmopolitizmus és a nemzeti jelleg kérdésének vizsgálatát. A Figyelő című újság – melynek szerkesztője Szana Tamás, korrekora pedig Reviczky Gyula volt – köré csoportosuló írók már korábban folyamatosan tárgyalták és éveken napirenden tartották a kérdést. A korai időszakban, azaz a 70-es évek elejétől legvehemensebben Endrődi Sándor, a költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagja nyilatkozott az akadémikus irodalom és a népnemzeti irány erőszakos követelt nemzeti vonala ellen (pl. EGYÉNI NÉZETEK. Figyelő, 1872. június 23. 25. sz. 289–191., június 30. 26. sz. 301–303.). Hosszú évek (legalább öt) teltek el, amíg az akadémikus irodalom egyáltalán meghallotta és válaszra méltatta őket, s ebben nagy szerepet játszott az, hogy a Gyulai által már-már mániákusan gyűlölt Jókai Mór elvállalta a Petőfi Társaság elnöki tisztét, amit is Gyulai egyértelműen az akadémikus irodalom elleni támadásként fogott föl. A hosszadalmas vitában sokan fölszólatk és megnyilatkoztak; a „kozmpolita irány” mellett állt ki – Reviczky és Endrődi mellett – pl. György Aladár, Mikszáth Kálmán, Palágyi Menyhért, Rudnyánszky Gyula, Komjáthy Jenő, Kiss József, Szana Tamás.

9. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy 1877 augusztusában, Arany verseinek megírásával egy időben Gyulai Pál az ÚJABB KÖLTŐI BESZÉLYEINK című írásában intézett kíméletlen támadást a fiatal költők ellen. (Budapesti Szemle 15. köt. 1877. szeptember–október. 203–212.)

10. Gyurgyák János kitűnő könyvében kimutatta, hogy a bevándorlók lélekszáma korántsem volt olyan mértékű, mint ahogy a kortársak vélték: sokkal erőteljesebb volt az migrációs folyamat, amelynek tagjai továbbvonultak Nyugat-Európa és az Újvilág felé. Finom elemzését adta annak is, „miért érezték mégis a kortársak úgy,

hogy folyamatos és hatalmas méretű galíciai bevándorlás zajlik”. In: A ZSIDÓKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON. Bp., 2001. Különösen a 76–79. o.

11. A kozmopolitavita történetének részletes és árnyalt bemutatását s különösen Reviczky Gyula – aki versben és cikkekben válaszolt Arany versére – központi szerepének elemzését a nemrég elkészült REVICZKY GYULA ÖSSZES VERSEI kritikai kiadásának jegyzetapparátusában adtam (lektora Kerényi Ferenc). (A kötet előreláthatóan 2003 első felében jelenik meg a debreceni Csokonai Könyvtárban.) A kozmopolitavita körüli kutatások az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején kezdődtek, s nyilván éppen a kedvezőtlen politikai változások állították is meg: elsősorban Komlós Aladár (A „KOSZMOPOLITA KÖLTÉSZETI” VITÁJA. *Magyarok*, 1948. 9. sz. 574–581.; IRODALMI ELLENZÉKI MOZGALMAK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. Bp., 1956 című) írásai. – Érdekes összevetésekre csábít Gyurgyák János Komlós Aladár-értékelése, amely visszakanyarodik a zsidóság asszimilációjának és identitásának kérdéséhez. (Vö. Gyurgyák, i. m. 259–262. o.) Sziklay László (A SZÁZADVÉG ELLENZÉKI IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 1955) nevét kell még megemlíteni, aki megtette a kutatásban a kezdő lépéseket, megkérdőjelezte a Gyulai által összekovacsolt korszakkép valóságosságát, és kísérletet tett egy igazabbnak bizonyuló korszakkép felvázolására, még akkor is, ha az erősen magán viselte korának jegyeit. Gyulai pályakezdésével Somogyi Sándor foglalkozott (GYULAI ÉS KORTÁRSAL. FEJEZETEK EGY NEGYEDSZÁZAD IRODALOMTÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 1977), napjainkban a kolozsvári Gyulai-anyagot Szabó Levente kutatja, de eredményeit eddig még nem jelentette meg.

12. Az Új Nemzedék körében még kétségtelenül élt a reformkori irodalmi pályázatok misztikus példája, hiszen Petőfi vagy Arany pályanyertes műveikkel egyenesen az irodalmi parnasszusra jutottak fel. Reviczky Gyula például huszonegy versét küldte el Arany Jánosnak, akit a legnagyobb magyar költőnek tartott egész életében. Kiss József szorgosan kereste Toldy Ferenc barátságát, miután Toldy fölfedezte. 1878. február 17-én adták hírül a lapok, hogy Szász Károly vezetésével az ifjúság korszorúját nyújtották át Arany Jánosnak a Petőfi Társaság tagjai: Váradai Antal, Ábrányi Emil és Neugebauer László. Reviczky legjobb barátja és unokatestvére, Koroda Pál Aranynak ajánlotta első kötetét, A TÚLVILÁG KOMÓDIÁJÁT. Érde-

kes módon ő biztató választ is kapott Aranytól. Koroda egy jóval későbbi visszaemlékezésében (*Nyugat*, 1929. I. 6. sz. 395–397.) azt állította, hogy személyesen is találkozott a költőfejedellel, mikor frissen elkészült könyvét elvitte Aranynak. Ez azonban kétséges, hiszen fennmaradt magánleveleiben egyetlen szóval sem szerepel a sorsfordító találkozás említése, holott egyébként a legapróbb eseményekről is híven tudósította barátját. (A Koroda-hagyatékot az örökös fia kettébontotta, a nagyobb része az OSZK Kézirattárába, kisebb része a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került.)

13. Legelőször a *Figyelő* című lap körül csoportosultak. A Petőfi Társaság – legalábbis hivatalos megnyilatkozásaiban – tagadta, hogy a Kisfaludy Társaság ellenében jött volna létre.

14. A Schulverein („iskolaegyesület”) olyan egyesületek neve, amelyek iskolák és rokon intézmények felállítását, támogatását, így a nemzetiség és a közművelődés ápolását tűzték ki feladatul. Az egyesület célja az volt, hogy a német birodalom határain kívül lakó németek hovatarozását megtartsa, és mindent megtegyen annak érdekében, hogy megmaradjanak németeknek vagy éppen újra azokká lehessenek. A 80-as évek elejétől az erdélyi területen működő Schulverein-egyesületek vehemensen támadták a magyar kormány nemzetiségpolitikáját.

15. Számuk több százra tehető. Nagyon sok közülük álnév alatt vagy szerzőjének feltüntetése nélkül látott napvilágot.

16. Lásd erről Hódosy Annamária dolgozatát, amelyben Arany Jánosnak A MÉH ROMÁNCA című korai verse kapcsán utalt arra, hogy a motívumpáros egyértelműen a deflorációt idézi. SZERZŐVÉ (L)ENNI = ÍRÓVÁ (F)ÉR(FI)NI. *Jelenkor*, 1998. 65–73.

17. Elsősorban Bürger és Heine hihetetlen hatása emelhető ki.

18. Legutóbb Esterházy Péter HARMONIA CAELSTIS című regényének 95. fejezetében találtam rá az erotikus motívumra, ahol Esterházy szülei nemi életéről beszél, igaz, itt nem a méhecske, hanem a darázs „nem gondolt semmire”, s „lépett izomból”.

19. A fiatal költőnemzedék viszonya a népköltészethez korántsem egységes. Nyíltan, általában tüntetően elhatárolódtak tőle, s volt, aki egyenesen tagadta is a munkásságára való hatását. Ennek az elhatárolódásnak több oka volt: személyes indokok éppúgy találhatóak, mint

poétikai, esztétikai különbözőségek. A mélyáramokban azonban sokuknál kimutatható a népköltészet, főként a népdalok iránti érdeklődés. Reviczky Gyula például egész életében hűséges olvasója és levelezője volt a *Magyar Nyelvőr*nek, maga is küldött be regionális népdalokat, hagyatékában több följegyzésében találtam komoly gyűjtőmunkára való utalást. (PIM Kézirattára, Analekta V. 4735/28/5; V. 4735/53/9; 4735/55/22; V. 4735/55/31; V. 4735/55/46; V. 4735/38/5.)

20. *Lányok Lapja*, 1876. július 23. 14. sz. – az 5. és a 7. vsz. (A vers alcíme: Gizellának.)

21. *Lányok Lapja*, 1879. április 6. 7. sz.

22. A kötetben Arany Jánostól a következő költemények szerepeltek: A VIGASZTALÓ, ÖSSZEL, REGG ÉS EST, A LEPKE, AZ ELHAGYOTT LAK, A MÉH ROMÁNCA, ITTHON, A FALU BOLONDJA. Petőfitől a VIRÁGOS KERT, TUDOD, MIDŐN, TEMETÉSRE SZÓL, SZERETNÉM ITT HAGYNI, A LETARLOTT, EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET, DALAIM, A VIRÁGOK ÉS SZERLEMNEK című verseket válogatta be Reviczky.

23. KÖLTŐK LUGASA. Bp. [1883.] 70.

24. Uo. 271–272.

25. Turóczi Béla: A RÓZSA ROMÁNCSA. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1883. november 11. 39. sz.

26. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1877. 50. sz. 786.

27. *Pikáns Lapok*, 1883. augusztus 20. Mutatványszám.

28. Uo. 1883. október 28. 9. sz.

29. Uo.

30. Uo. 1885. január 5. 1. sz. 4.

31. Uo. 1885. március 22. 12. sz. 3. A TAVASZ című vers szerzője Satanello.

32. Uo. 1885. március 22. 12. sz. 6. A mű Pollux alkotása.

33. Uo. 1884. május 18. 38. sz. 3.

34. A Reviczkyék körül kialakult kávéházi körbe szorgosan eljárta Thallóczy Lajos történész is, aki később Ferenc József Balkán-szakértője, a bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója lett. A bécsi Theresianumban magyar közjogot és történelmet tanított. 1883-tól az Akadémia levelező, 1895-től rendes tagja. A korban számos botrány fűződött nevéhez, hiszen bécsi lakásán működött az ún. „bűzértanya”, ahol kötelező volt az obszcén beszéd, az ivászat, s számos följelentés érkezett a városi előljáróságokhoz azt kifogásolván, hogy Thallóczy lakásának ablakaiban – amikor hölgyek egyáltalán részt vehettek a rendezvényeken – pucér

nők táncolnak. A bűzértanyán a kor sok történésze, írója, színésze és államférfia, politikus megfordult: Szekfű Gyula, Károlyi Árpád, Takáts Sándor, Réthy László, alias Lövy Árpád. Thallóczy magánlevelezése bővelkedik az obszcén és trágár részletekben. (Bővebben erről: Horánszky Lajos: MAGYAROK BÉCSBEN. KÁROLYI ÉS THALLÓCZY LAJOS KÖRE. Bp., 1941. A Thallóczy Lajos Társaság kiadványai 10.) Hasonló folyamatok valószínűleg a művészeti életben is lejátszódhattak. Tudjuk például, hogy Feszty Árpád festett erotikus, sőt pornográf tárgyú műveket is. Feszty szintén barátságban állt Reviczkyvel, még pozsonyi tanulmányai idején ismerték meg egymást.

35. PIM Kézirattára, Analekta V. 4735/38/25.

36. A XIX. század közepén elsősorban a közbiztonság és az igazságszolgáltatás kodifikálásának következményeképpen lendült föl a nemi élet „eltévelyedései”-nek kutatása. Alapműként említhető Richard von Krafft-Ebing műve, a hihetetlen gyorsan közel húsz kiadást megért A NEMI ÉLET ELTÉVELYEDÉSEI, amely nyomán Magyarországon is egész iskola alakult követőiből (a legjelesebb dr. Kelen József volt). A mai napig az erotika, a sexualitás és főleg a pornográfia vizsgálatában más tudományágak: pl. a folklorisztika, az antropológia, a szociológia, a szexuálpiszichológia, sőt a történeti kutatások is sokkal előrébb járnak. Itt csak néhány nevet és művet említve: Malinowski: SEX AND REPRESSION, Margaret Mead: SEX AND TEMPERAMENT, William Foot Whyte: A SLUM SEX CODE, Alfred C. Kinsey–Wardell P. Pomeroy–Clyde E. Martin: SEXUAL BEHAVIOR IN THE HUMAN MALE, Antonina Kloskowska művei stb. – A folkloristák már évtizedekkel korábban több erotikus mesegyűjteményt is kiadtak: elsősorban Bernáth Béla nevét kell kiemelni, de ez irányú vizsgálatokat is bőven végeztek: Voigt Vilmos, Vajda Mária, Hoppál Mihály, Nagy Olga, Sz. Morvay Judit. Az utóbbi időben az ezt a témát is érintő irodalomtörténeti és művelődéstörténeti vizsgálódások is megindultak. Michel Foucault: A SZEXUALITÁS TÖRTÉNETE című alapkönyve mellett izgalmas tanulmányok készültek Freystädtler Flóráról (Kövér György), Lisznai Damó Kálmánról (Szilágyi Márton), Arany János rejtett erotikájáról (Dávidházi Péter, Hódosy Annamária).

37. MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEL. 9. köt. KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON. VI. fejj. A CSINY.